

Валентина Петрикова,

доцент Харківської державної академії дизайну і мистецтв,
канд. іст. наук

**АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ БІБЛІОГРАФІЧНОЇ КОМІСІЇ УАН
В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ТЕОРІЇ
ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ**

Розглянуто діяльність Бібліографічної комісії УАН у 20-ті роки ХХ століття з точки зору сучасної філософської концепції інформаційної культури, а саме: методологічні засади функціональних завдань Комісії в межах новоствореної Академії наук України, методи і форми роботи в напрямках підсумування, аналізу та прогнозування стану національної науки, особливостей визначення системних явищ на етапі становлення організаційних і змістовних структур української науки.

Ключові слова: УАН, Бібліографічна комісія, інформаційна культура, методи наукового прогнозування, наукові ресурси.

Історія створення Української академії наук є вже визнаним громадськістю значним досягненням нації в межах єдиного цивілізаційного простору ХХ століття. Вагомості цьому історичному досягненню надають особливості процесу національно-культурної розбудови. Перш за все, додержуючись світових критеріїв щодо організаційного структурування науки, АН України в своїх проектних завданнях в роки заснування була позбавлена ознаки політичності. Зовнішні умови, пов'язані з революційними змаганнями, в організаційний період не домінували при визначенні соціальних завдань. Базовими чинниками організаційної розбудови УАН було визначено світові тенденції цивілізаційного розвитку, що відтворюють об'єктивність еволюційного процесу культурогенезу.

Наука як структурний елемент цивілізаційного розвитку містить в собі ціннісні орієнтири суспільства. Для України в 20-ті роки ХХ століття було важливо декларувати ціннісні орієнтири новоутвореної держави, щоб позиціонувати себе для світової наукової спільноти в контексті революційної (інноваційної) парадигми. Найбільш змістовно означена парадигма була сформульована В. І. Вернадським на засіданні, присвяченому початку діяльності Комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві: «З національного

погляду є неминуча потреба, щоб Українську Академію наук визнала міжнародна спілка академій. Цим досягається всесвітнє визнання української культури в одній із найважливіших паростей людської діяльності. До того ж, тільки оце уможливить для Київської Академії участь у всесвітній організації і в спільній праці людськості. Через те вона найперше повинна вдовольняти своїм складом, так і організацією тим умовам наукової сили, які ставляться статутом всесвітньої академічної організації» [1, с. 73].

Організаційні новації, застосовані при структуруванні УАН, випереджали час у напрямі прогнозування статусу науки в процесі еволюціонування мисленевої діяльності людства. Таке твердження можливе для декларування за ознаками інформаційного суспільства ХХІ ст., оскільки вимоги сьогодення щодо соціальних інститутів, яким є наука, підкреслюють інформаційну спроможність кожного у справі процесу пізнання істини. З позицій філософії культури вагомість кожного соціального інституту визначається рівнем інформаційної культури, яка номінується як методологічний апарат процесу пізнання. З таких позицій при організації УАН було визначено одночасно два складники наукової діяльності, спрямовані на результативність національної науки в багато-масштабному вимірі світової культури більш ніж на 100 років [2, с. 232]. На УАН покладалась функція цивілізаційного зрушення для української нації. Такі зрушення забезпечувалися створенням наукових ресурсів через структуру відділень, інститутів, кафедр та напрацювання інформаційно-аналітичного потенціалу в межах національних потреб за умов діяльності постійних комісій як об'єднуючих та методологічних центрів у системі УАН і місцевих наукових структур. Стратегічне завдання таких комісій визначилося ще в липні 1918 року: «...при Академії негайно закласти усякі великі постійні комісії, які зв'язували б в одну цілість із Академією всі наукові сили України і притягували б до її роботи сотні вчених» [1, с. 76].

Заслужують на увагу через новаційні методи своєї роботи всі постійні комісії УАН, організовані вже на початку існування Академії 1918 р. та створені за потреб національної науки протягом 20-х років, у період інтенсивного організаційного структурування УАН.

Ціннісні орієнтири української науки, закладені в особливостях організаційного структурування УАН у 20-ті роки ХХ ст., сьогодні можемо вважати базовими чинниками емпіричного дослідження феномену інформаційної культури у напрямках визначення методологічного апарату науки, а також як стилю мисленевої діяльності особистості науковця і особливого типу культури в межах етногенезу.

Спільне зібрання УАН, активно розробляючи стратегію діяльності, було

обізнане в світових тенденціях процесу селективного оцінювання знання. Виявлення національного наукового ресурсного потенціалу було першочерговим завданням для всіх новоутворених інституцій, більше того – на рубежі XIX–XX століть відбулось друге подвоєння кількості інформаційних джерел у світовому суспільстві [2, с. 76]. Ознаки такого подвоєння для України констатував академік С. Єфремов: «З кожним роком росте і множитья література з українознавства і на книгарський ринок викидаються все нові та нові видання, в яких не завжди може ладу дійти звичайний читальник» [3, с. 3]. Селекція системного знання в Україні, через процеси накопичення інформаційної сировини у вигляді множини друкованих джерел та їх інформаційно-ціннісний аналіз визначалась в якості статутних завдань УАН для багатьох структурних підрозділів. Крім того, постала потреба існування в структурі УАН об'єднуючого центру, який вирішував би питання щодо стану інформаційно-ресурсного забезпечення національної науки.

Створення Бібліографічної комісії у складі УАН стало необхідним кроком на шляху оцінювання інформаційного потенціалу науки, а головне, – виходило із змісту системотворчого принципу наукознавства часів становлення держави в її територіальній цілісності. Одночасно необхідність формування наукового центру з опису і оцінювання друкованих джерел в Україні продиктована суто національними особливостями – швидкими темпами росту показників наукової діяльності і розповсюдження її у найвіддаленіших від центру містах і містечках. Регіональні особливості нової української науки позначилися не тільки на питаннях побудови, але й переважно на змістовому наповненні наукової праці за ознакою демократизації наукового життя.

Процеси розбудови в державі дали можливість для Бібліографічній комісії УАН (БК УАН) накреслити широкий спектр завдань в царині інформаційно-бібліографічної діяльності. Першим завданням національної ваги було декларовано внаслідок колективної роботи всіх наукових та спеціальних установ УСРР створити всеукраїнський бібліографічний репертуар як бібліографічну основу, щоб вивчити розвиток і сучасне становище української культури та, зокрема, вивчати виробничі сили України. Було наголошено на виділенні регіональної бібліографії, щоб всебічно вивчати Україну з соціально-економічного погляду (економіки, історії, етнографії), розробити інструкції збирання матеріалів та бібліографічного їх оформлення, допомагати організації цієї роботи на місцях і сприяти виданню складних покажчиків [4, с. 31–37]. Програмні завдання БК УАН виявились логічним наслідком усвідомлення

суспільством, в першу чергу науковими колами через структуру Академії, ролі інформаційно-селекційної роботи в становленні сфер людської діяльності, що складають багатозмістовне поняття «національна культура».

Конкретна історична ситуація в Україні періоду революційних змагань та 20-х років XX ст. сформувала умови прояву функціональних можливостей інформаційної селекції джерел, яка у хаосі видавничої продукції по регіонах сприяла оцінюванню цих друків і доведенню інформації про них до споживача з метою використання в повсякденній діяльності.

За рішенням наукової громадськості такий єдиний координаційний центр було затверджено і 1926 р. розпочато діяльність окремого структурного підрозділу при Президії УАН запланованої Бібліографічної комісії.

На першому етапі своєї організаційної діяльності БК УАН започаткувала анкетування наукових, дослідних, освітянських, бібліотечних, музейних, бібліографічних установ. Пленум БК УАН 1927 р. визнав, що насамперед треба провести генеральний облік методом детально всебічно розробленої анкети [5, с. 12]. Відповіді на анкети допоможуть утворити «вихідний пункт і базу конкретної роботи» про всю бібліографічну описову працю в межах України. Крім того, Пленум наполягав на щорічному проведенні анкетного обліку, щоб мати поточну інформацію, «на підставі якої подаватимуться огляди і звіти». Анкетний облік був необхідною умовою складання координаційного плану бібліографічної роботи в Україні за територіальною ознакою.

Комісією була розроблена «Анкета для генерального обліку бібліографічної роботи на Україні і про Україну» та супроводжувальний лист до неї. Питання анкети передбачали всебічне охоплення різних напрямків бібліографічної діяльності як у минулому, так і у сучасному (на той період). Всього питань в анкеті було 13. Деякі з них, що стосувалися змістових напрямів роботи і впливали на її обсяг, мали систему уточнювальних запитань [6].

Уточнення стосувалися територіального аспекту бібліографічної діяльності, мовних ознак та хронологічних меж опрацьованих документів. У результаті проведеної роботи уточнювалась кількість надрукованих праць, а також підготовлених до друку, запланованих на поточний рік та стан їх виконання. Оскільки всі питання анкети були відкритими, БК УАН у зверненні до установ наполягала на розширених відповідях на кожне питання. За даними періодичних видань тих років, у 1927 році було розіслано 928 анкет у «наукові і науково дослідчі установи УАН, науково-

дослідчі установи іншого підпорядкування, науково-дослідчі кафедри, вищі школи (інститути і технікуми), центральні і окружні книгозбірні, бібліотеки вищих шкіл, наркоматів, центральні установи з бібліотеками, бібліографічні відділи, музеї, архіви, редакції газет, окрплани, окрстатбюро, краєзнавчі організації, наукові товариства, тощо» [7, с. 32–33].

Анкетування проходило повільно, з постійним нагадуванням установам про необхідність заповнити і надіслати анкету до БК УАН. Дані про бібліографічну діяльність з території всієї України збиралися протягом 1927–1931 років. Перші спроби систематизувати подані анкетні відомості було зроблено 1929 р. За результатами аналізу анкет БК УАН підготувала «Бюлетень», який давав інформаційне повідомлення про стан бібліографічної роботи в Україні на 1 жовтня 1929 року. Підсумковий документ констатував, що за два роки анкетування відповіді надійшли від 93 установ, з яких 73 дали позитивні пояснення з «більш-менш докладними відомостями про свою бібліографічну роботу» [8]. Будучи впевненими у масовому характері використання бібліографічних методів у науковій роботі, члени БК УАН наголосили в підсумковій частині «Бюлетеня», що ці цифри не можна вважати остаточними.

Тривалість самого процесу анкетування та реорганізаційні зміни, що відбулись в УАН протягом 1931–1933 рр., не дали змоги всебічно проаналізувати фактографічну інформацію, вміщену в анкетах. Кілька статей тих років подали тільки узагальнюючу характеристику анкет, описуючи переважно недоліки організаційної роботи БК УАН [9; 10]. Історією було визначено, щоб ці анкети збереглися у їх первинному вигляді і кількості до нашого часу в архівах УАН та були проаналізовані з позицій сучасної концепції інформаційної культури суспільства. Оскільки анкети містять дані про всі напрями бібліографічної діяльності, слід констатувати, що в Україні ще в 20-ті роки ХХ століття бібліографічна діяльність розглядалась як методологічний апарат виявлення та оцінювання стану української науки.

Всього в архівах УАН за період 1927–1931 рр. збереглося 325 анкет, з яких до БК УАН 1927 р. надійшло 90, 1928 р. – 69, 1929 р. – 69, 1930 р. – 8, 1931 р. – 89. Аналіз змістовних напрямків бібліографічної діяльності, зафіксованих в анкетах, виявив, що в них відтворено майже всі напрями бібліографічної діяльності, які класифікувались на той час: реєстраційна, наукова, краєзнавча, книготорговельна.

Стосовно анкет від установ, слід виділити первинні анкети та анкети, що повторюються. Первинні анкети мають характер інформаційних повідомлень про факт існування конкретної установи, її завдання і напрями

бібліографічного оцінювання. Кількість таких анкет складає 73 %. Деякі організації та установи надсилали анкети щорічно. Такі анкети поряд з новою інформацією мали детальні змістовні плани з обсягу роботи, конструктивні методичні розробки в царині теорії і практики. 27 % анкет складають саме ті, що надійшли до БК УАН повторно.

Видовий склад організацій, які проводили роботу в різних напрямках бібліографії, досить різноманітний. В цілому вони започаткували організаційну структуру інформаційної культури на етапі становлення УАН. Соціальні орієнтири визначили домінуючі напрями в діяльності державних, наукових, громадських організацій.

Такі установи, як Геологічний кабінет УАН, Постійна комісія історико-географічного словника при УАН, Постійна комісія для видання біографічного словника діячів України при УАН, Етнографічна комісія, Постійна комісія УАН по вивченню продукційних сил України, Комісія Старого Києва, розробляючи загальноукраїнську тематику досліджень, використовували в основі її реалізації регіональний метод пошуку, опису та оцінювання джерел.

Постійна комісія історико-географічного словника в анкеті на питання про метод роботи відзначила: «... виявлення і використання джерел по певному плану (по Київській, або Харківській губернії, або Галичині, або ін.)» [11]. За планом роботи Геологічного кабінету УАН «скласти точний бібліографічний перелік усіх геологічних праць за кожен рік» в Україні, починаючи з 1900 року, передбачалось окремо видати покажчик місцевостей як допоміжну пошукову базу геологічної літератури [12, с. 33].

Виконання народногосподарських завдань Постійної комісії по вивченню продукційних сил України почалось з опрацювання «наукових робіт установ, що працюють у Києві в галузі розвитку продукційних сил» та їх бібліографічного упорядкування. Комісія планувала випуск довідника з «визначенням друкованих чи виготовлених наукових праць за 1917–1927 рр. по кожній установі» [12, с. 1]. З метою повноти збирання надрукованих матеріалів із провінцій Комісією були розіслані запити до філіалів і наукових організацій на місцях з проханням провести відповідну пошукову працю і надіслати її результати до Києва.

Бібліографічну інформацію про архівні документи збирала Постійна комісія для складання біографічного словника діячів України, Етнографічна комісія та Комісія Старого Києва історичної секції УАН. Результатом запланованої ще 1924 р. бібліографічної роботи Комісії Старого Києва повинен був стати систематичний опис праць з історії Києва у місцевих бібліотеках та музеях [14, с. 108]. Підготовча робота проводилася за

координаційним планом і єдиними методичними порадами серед установ міста Києва, що мали фонди документів, змістовно пов'язаних з містом.

З 1924 року Етнографічна комісія стала самостійним підрозділом УАН. Програма Комісії відзначала: «З метою полегшити працівникам в галузі народного життя ознайомлення й орієнтацію в літературі Етнографічна комісія розпочала справу з складання покажчика українського фольклору» [15, с. 217]. Багатоаспектна за змістом тема покажчика передбачала розкриття етнографічних особливостей історико-культурних територіальних формувань України, тобто країв і регіонів. Обмежені наукові сили Комісії примусили сформувати мережу кореспондентів по території України для опрацювання поточних друкованих видань. Своєрідністю кореспондентської мережі Етнографічної комісії були краєзнавчі студентські гуртки по місцевостях України, організовані та керовані членами Комісії.

Розширені відомості про організацію бібліографічної роботи з джерелами по окремих місцевостях подала в анкетах Постійна комісія для видання біографічного словника діячів України. Заснована 1919 р., Комісія декларувала: «Бібліографічний словник діячів української землі мусить поповнити прогалину в нашій історичній літературі, переважно в біо- та бібліографічній» [16, с. 70]. Серед аргументів доречності і важливості проведення такої роботи були посилання на краєзнавчі бібліографічні словники І. Ф. Павловського про визначних діячів Полтавщини. Умовою такого «складного і великого завдання, що його не може виконати окрема людина» є «координована праця багатьох наукових сил та громадських, а не приватних засобів». На підставі визначення осіб, які належали до категорії «діячі України», була поділена робота між крайовими організаціями за місцем народження і діяльності визначних діячів. Великою заслугою у розробленні науково обґрунтованого плану дослідження на першому етапі роботи Комісії у 1919–1921 рр. стала діяльність голови Комісії Д. І. Багалія та керівника науковими працями Комісії В. П. Модзалевського.

Організація єдиного методичного керівництва з боку комісії УАН сприяла чіткій орієнтації інформаційно-селекційної роботи для потреб національної науки по місцевих установах.

Українське ботанічне товариство у Києві, організоване 1919 року, планувало «зібрати ботанічну літературу, в першу чергу з 1917 року, що стосується територій України» [12, с. 146].

Науково-дослідні інститути представлені в анкетах центральними установами: Український науково-дослідний геологічний інститут, УНІК, Науково-дослідний інститут ім. Т. Г. Шевченка, кафедра історії української

культури ім. Д. І. Багалія, Український науково-дослідний інститут економіки і організації сільського господарства, Український інститут марксизму-ленінізму. Бібліографічне опрацювання документів за місцем їх походження проводилось відповідно до наукової тематики інститутів за проблемами «Політично-економічна література до Західної України за 1917–1929 рр.», «Бібліографія революції 1848 р. на Західній Україні», «Підземні води природогеологічних районів України», «Бібліографія Донбасу», «Київська преса 50–60-х років XIX ст.», «Преса України за територіальними поділами 1917–1919 роки».

Систематичність проведення інформаційної роботи з метою ціннісного орієнтування в масивах документів у науково-дослідних інститутах забезпечувалась виділенням у їх структурі спеціальних підрозділів – «бібліографічне бюро» (Інститут марксизму-ленінізму), «секція бібліографії» (УНІК), «комісія бібліографії» (Науково-дослідний інститут ім. Т. Г. Шевченка). Український науково-дослідний інститут економіки і організації сільського господарства одержав у спадщину бібліографічні матеріали по всіх природноекономічних зонах України Бібліографічно-бібліотечного бюро Сільського господарського Наукового комітету при Наркомземі України, ліквідованого 1928 року. На бібліографічну діяльність було покладено масштабні завдання національної ваги. Засобами бібліографії підсумовувалися наукові досягнення в Україні, оцінювалися кількісні показники розвитку науки та, що є найважливішим, створювалися можливості для ціннісного орієнтування в документованих масивах, які відтворювали наукову культуру нації в різних часових вимірах. Мова також ішла про можливості прогнозування засобами бібліографії подальшого розвитку науки в Україні. Отже, 1919 р. стало очевидним, що «при сучасному розвитку знання... бібліографія неминуче повинна стати працею колективною, без цього їй не піднятися на належну височінь» [17].

Список використаних джерел

1. Історія Академії наук України. 1818–1923. Документи і матеріали. – К. : Наукова думка, 1993. – 345 с.
2. Теория культуры : учебное пособие / под ред. : С. Н. Иконниковой, В. П. Большакова. – СПб. ; Питер, 2008. – 592 с.
3. *Єфремов С.* Українознавство : покажч. потрібнішої для самоосвіти літ. – К. ; Всеук. кооп. видав. союз, 1920. – 64 с.
4. Бібліографічна комісія ВУАН. Звідом на доповідь на засіданні Президії ВУАН // Вісті ВУАН. – 1929. – 3, 9–10. – С. 27–42.

5. Сагарда М. І. Організація бібліографії на Україні. Заснування Бібліографічної Комісії УАН // Журн. Бібліотекознавство та бібліогр. – 1927. – № 1. – С. 1–13.

6. Анкета для генерального обліку бібліографічної роботи на Україні і про Україну. – Архів НБУВ, ф. 1, оп. 1, спр. 201, арк. 1–2.

7. Сагарда М. І. Бібліографічна комісія при УАН. Звідомна доповідь на засіданні Президії ВУАН // Вісті ВУАН. – 1929. – № 9–10. – С. 27–42.

8. Анкети для генерального обліку бібліографічної праці на Україні та про Україну за 1927 рік. – Архів НБУВ, ф. 1, оп. 1, спр. 201, арк. 3–5.

9. Козоріс М. Стан бібліографічної праці // Життя і революція. – 1930. – Кн. 2. – С. 164–168.

10. Сагарда М. В. Бібліографічній Комісії ВУАН // Журн. Бібліотекознавства та бібліогр. – 1926. – № 2. – С. 122.

11. Відповідь на анкету для генерального обліку бібліографічної роботи на Україні та про Україну. Постійна комісія історико-географічного словника. – ІР. НБУВ, ф. X ; Архів НАН, оп. 31422.

12. Анкети генерального обліку бібліографічної праці на Україні за 1927 рік. – Архів НБУВ, ф. 1, оп. 1, спр. 201, 146 арк.

13. Відомості про стан бібліографічної праці наукових установ і бібліотек України за 1928 рік. – Архів НБУВ, ф. 1, оп. 1, спр. 252, 180 арк.

14. Максименко Ф. П. Матеріали до краєзнавчої бібліографії України, 1847–1929 рр. Список бібліографічних праць, що стосуються до окремих місцевостей УРСР : Бессарабії, Дону, Криму / ВБУ при УАН. – К., 1930. – XX, 264 с.

15. Етнографічна комісія УАН // Червоний шлях. – 1925. – № 8. – С. 217–219.

16. Перший рік існування Української Академії наук у Києві та начерк її праці до кінця 1919 р. – К., 1919. – 176 с.

17. Бем А. Суб'єктивний характер бібліографії // Книгар. – 1919. – № 27. – С. 1815–1819.

УДК 091.1”17/183”:002.2.001

Юлія Рудакова,

мол. наук. співробітник НБУВ

**НАВЧАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА, ВИДАНА В ДРУКАРНІ
ПОЧАЇВСЬКОЇ ЛАВРИ У XVIII – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XIX ст.:
ТЕМАТИКА, ІСТОРИКО-КНИГОЗНАВЧА
ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИМІРНИКІВ
(З ФОНДІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО)**

У публікації розглядається навчальна література, що видавалася у друкарні Почаївського Свято-Успенського монастиря у XVIII – першій третині XIX ст. латинським шрифтом або з використанням латинського шрифту. Подано історико-книгознавчий аналіз представлених у НБУВ видань, їх репрезентативність у фондах бібліотеки, особливості збережених примірників. На основі аналізу складу і змісту видань проведено їхню видову систематизацію, висвітлено тематику та коло читачів.

Ключові слова: Почаївська друкарня, підручник, посібник, латинський шрифт, латинська мова, примірник.

Друкарня Почаївського Свято-Успенського монастиря, що розпочала свою діяльність у 1730-х рр., була у XVIII ст. єдиним великим видавничим підприємством на Волині і на початку XIX ст. значною мірою зберігала свої позиції. Її видавничий репертуар¹ у перше століття її діяльності був досить різноманітним. Поряд з літургійною літературою та виданнями, в яких висвітлювалися ті чи інші аспекти історії, організації та функціонування Церкви та церковних інституцій, у монастирській друкарні видавалися також твори світського характеру, зокрема підручники та література навчального змісту. На прикладах видань, які зберігаються у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ), розглянемо підручники та посібники, видані у друкарні Почаївської Лаври до 1830 р. латинським шрифтом або з використанням латинського шрифту.

¹ До розгляду беруться книжки, надруковані латинським шрифтом, або ті, в яких латинський шрифт використано як паралельний або допоміжний. Твори, видані лише кириличним шрифтом, не розглядаються.